

УДК [391.7:746.5](477.87-89=161.2)(091)"18/20"

ФЕДОРЧУК ОЛЕНА

кандидат мистецтвознавства, старший науковий співробітник, докторант Інституту народознавства НАН України. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-3566>, Scopus Author ID: 57216853528.

FEDORCHUK OLENA

a Ph.D. in Art Criticism, a senior researcher, a D.Sc. aspirant at the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4724-3566>, Scopus Author ID: 57216853528.

Бібліографічний опис:

Федорчук, О. (2020) Бісерне оздоблення народної ноші лемків: історична реконструкція етнічної мистецької традиції. *Народна творчість та етнологія*, 5/6 (387/388), 98–108.

Fedorchuk, O. (2020) Beaded Decoration of Lemko's Folk Costumes: A Historical Reconstruction of the Ethnic Artistic Tradition. *Folk Art and Ethnology*, 5/6 (387/388), 98–108.

БІСЕРНЕ ОЗДОБЛЕННЯ НАРОДНОЇ НОШІ ЛЕМКІВ: ІСТОРИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ ЕТНІЧНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ТРАДИЦІЇ

Анотація / Abstract

Стаття присвячена поетапному розвитку етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші лемків. Реконструкцію лемківської традиції здійснено вперше. Актуальність дослідження обумовлена тим, що його результати сприятимуть збереженню культурної спадщини та розвитку сучасного мистецтва. Наукова новизна полягає в докладному аналізі загальноукраїнських і локальних рис цієї традиції. Методологічною основою дослідження є системно-історичний підхід. Застосовано методи: збору та фіксації інформації, порівняльного аналізу артефактів, реконструкції та узагальнення.

Традиція бісерного оздоблення народної ноші лемків зародилася у середині XIX ст. і зараз – на третьому етапі свого розвитку. На першому етапі, упродовж другої половини XIX ст., традиція локалізувалася у Східній Лемківщині. Місцеві майстрині виготовляли з бісеру накладні прикраси, переважно застосовуючи техніку нанизування. В орнаментиці панували геометричні мотиви. Прикметною ознакою лемківських творів був колорит, де домінували різні відтінки червоної (тло та мотиви) барви. На другому етапі, упродовж першої половини XX ст., поширення набула техніка вишивання бісером, яку повсюдно на Лемківщині застосовували для оздоблення компонентів ансамблю одягу. Новими творами стали пошиті з оксамиту горсет, камізулька та фартух, на яких бісером, січкою й склярусом вишивали фігоморфні композиції. Третій етап розпочався в середині XX ст. із затуханням мистецьких практик. У 1980-х роках намітилася актуалізація традиції, зросло число майстринь, з'явилися нові креативні рішення, почала формуватися нова мистецька парадигма.

Ключові слова: Лемківщина, етнічна мистецька традиція, етапи етнічної мистецької традиції, бісерний декор народної ноші.

The article deals with the gradual development of the ethnic artistic tradition of beaded decoration of the Lemko's folk costumes. The reconstruction of the Lemko's tradition was carried out for the first time. The relevance of the study is due to the fact that its results will contribute to the preservation of cultural heritage and the development of modern art. The scientific novelty lies in the detailed analysis of all-Ukrainian and local features of this tradition. The methodological basis of the research is a system-historical approach. Methods used are: collection and recording of information, comparative analysis of artifacts, reconstruction, and generalization.

The tradition of beaded decoration of Lemko's folk costumes originated in the mid-XIXth century, and is now at the third stage of its development. At the first stage, during the second half of the XIXth century, the tradition was localized in the Eastern Lemkivshchyna region. Local craftswomen made overlay adornments from beads, mainly applying the technique of beading. Geometric motifs prevailed in ornamentation. A notable feature of Lemko's art works was colouring, where different shades of red colour (background and motifs) dominated. At the second stage, during the first half of the XXth century, the technique of beadwork became widespread, which was used throughout the Lemko's region to decorate components of the ensemble of clothing. Novel works were *korset* (bodice), waistcoat and apron made of velvet, on which phytomorphic compositions were embroidered with beads, coral scraps, and bugles. The third stage began in the mid-XXth century with the slackening of artistic practices. In the 1980s, there was an actualization of the tradition, the number of craftswomen increased, new creative solutions appeared, and a new artistic paradigm was formed.

Keywords: Lemkivshchyna, ethnic artistic tradition, stages of ethnic artistic tradition, beaded decor of folk costumes.

Пропоноване дослідження здійснене у контексті вивчення загальноукраїнських та локальних рис бісерного оздоблення народної ноші (скорочено – БОНН) як самобутньої етнічної мистецької традиції (скорочено – ЕМТ) українців. Під терміном етнічна мистецька традиція маємо на увазі систему, скеровану на створення, вибіркоче засвоєння, збереження, передачу і розвиток художнього досвіду та практик використання мистецьких творів як смислотворних елементів етнічної культури. ЕМТ – це система, відкрита до впливів на хронологічному, територіальному та міжморфемному рівнях. На кожному з етапів розвитку ЕМТ відбувається формування щораз якісно іншої мистецької парадигми, наповненої регіональними та локальними варіантами.

Етнічна мистецька традиція БОНН є жанровою складовою морфемної (за видами мистецтва) ЕМТ бісерних виробів українців. Остання зародилася за часів Київської Русі і тривало розвивалася в суто елітарному середовищі. Зокрема, наділені сакральним змістом дрібні перли і, разом із ними, бісер («штучні перли») набули широкого використання у декоруванні речей церковного призначення (шати ікон, священниче облачення, церковні тканини) та компонентів князівської ноші (вінець, кабат, корзно, барми, пояс, наручі) [27, с. 21]. Зацікавлення перлами ґрунтувалося на їхній символіці.

У християнському мистецтві перли асоціювалися зі сльозами ангела, що оплакує гріхи людства, а в українській етнокulturі вони символізували чистоту, уподібнену до сльози [4, с. 443–444].

У селянській творчості українців бісер з'явився на перетині XVIII–XIX ст.: різнобарвні скляні коралики стали використовувати для оздоблення ансамблю святкового одягу. Захоплення народних майстрів художніми практиками з бісером ознаменувало зародження ЕМТ бісерного оздоблення народної ноші українців. Упродовж понад 200-літньої еволюції учасники ЕМТ БОНН створили багатий на регіональні та локальні варіанти самобутній український мистецький феномен, що заслуговує на ґрунтовні наукові (етнологічні, культурологічні, мистецтвознавчі тощо) розвідки.

Об'єктом пропонованого дослідження стала ЕМТ бісерного оздоблення народної ноші лемків, а предметом – її загальноукраїнські та локальні особливості. Мета статті – здійснити наукову реконструкцію малодослідженої ЕМТ БОНН лемків.

Наукова новизна дослідження полягає в уперше здійсненій історичній реконструкції поетапного розвитку традиції бісерного оздоблення ноші лемків та аналізі її загальноукраїнських і локальних рис. Увіраження притаманних лемківській традиції рис розширяє уявлення про самобутній мистецький

феномен ЕМТ БОНН українців. Праця є актуальною з огляду на проблему збереження національної спадщини задля успішного формування етнічної та естетичної свідомості українців, їх ідентифікації у сучасному культурному просторі; а також задля сприяння сучасним мистецьким процесам.

Методологічною основою дослідження є системно-історичний підхід. Під час збору та осягнення інформації застосовано методи: пошуку, фіксації, спостереження, синтезу, порівняльного аналізу, реконструкції, узагальнення та увиразнення. Основні результати були здобуті завдяки порівняльному аналізу технологічних, типологічних і художньо-стилістичних рис народних творів різного часу та з різних українських осередків.

Авторка оперує артефактами ЕМТ БОНН лемків кінця ХІХ – початку ХХІ ст., які було виявлено в музейних колекціях та приватних збірках. По-своєму цінну незначну інформацію вдалося також віднайти в етнографічній та мистецтвознавчій літературі.

На жаль, Лемківщина належить до тих етнографічних районів України, про бісерні вироби яких маємо дуже мало літературних згадок. Практично одним реченням про «крайки (гердани з пацьорків)» як прикраси лемківського дівочого одягу лемківсько-бойківського приграниччя обмовився Юліан Тарнович [14, с. 99]. Напевно, учений мав на увазі кризи – широкі бісерні коміри, зображення яких є на фотографіях двох лемківських строїв (з експозиції музею «Лемківщина» в Сяноку), що ілюструють текст монографії [14, с. 97]. Фрагментарні відомості про технологічні, типологічні та художні особливості бісерного декору лемківської ноші – також як ілюстрації відповідних артефактів лемківської культури, подавали Антін Будзан [2, с. 84], Зеновія Тканко [15, с. 285], Ганна Врочинська [3, с. 88–93] та авторка статті [17; 18, с. 456–457]. Але цілісної наукової реконструкції етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші лемків досі не здійснено.

Дослідження бісерного оздоблення народної ноші лемків ускладнене наслідками трагічної долі цієї етнічної групи. Насильницьке прискіплене виселення лемків у 1940-х роках з їхніх етнічних земель супроводжувалося значними втратами людських життів та матеріальних цінностей. Як найважливіших історичних джерел – артефактів збереглося небагато.

Найбільша в Україні музейна збірка пам'яток історії, мистецтва і побуту лемків зберігається в м. Монастириськах Тернопільської області у музейному комплексі «Лемківське село» (МК «Лемківське село»), відкритому 1996 року при районному відділенні товариства «Лемківщина». Тут зосереджено понад 3 тис. експонатів [12], більшість із яких походить з околиць м. Криниці Новосандецького повіту Малопольського воєводства, звідки у 1940-х роках було переселено до м. Монастириська 12 тис. лемків [1, с. 42].

На жаль, у МК «Лемківське село» вироби з бісеру представлені дуже скромно: лише одна зовсім простенька чорно-біла однодільна селянка та три типи одягу (горсек, камізелька, сукенка). Сумарно це шість пам'яток [1, с. 43]. Так само небагато артефактів ЕМТ БОНН лемків можна розшукати в інших музеях України: Закарпатському музеї народної архітектури і побуту (ЗМНАП), Закарпатському обласному краєзнавчому музеї (ЗОКМ), Музеї етнографії та художнього промислу НАН України (МЕХП), Музеї народної архітектури і побуту ім. Климентія Шептицького у Львові (МНАПЛ), Івано-Франківському краєзнавчому музеї (ІФКМ), Музеї «Лемківщина» у м. Тернополі (МЛТ), Тернопільському обласному краєзнавчому музеї (ТОКМ) та ін.

Через мізерність пам'яток пропонується реконструкція ЕМТ БОНН лемків є менш точною за раніше здійснені нами реконструкції етномистецьких традицій БОНН буковинців [19; 20; 21], західних подолян [22; 23], покутян [24], гуцулів [26]. Проте порівняльний аналіз добутого нами навіть

порівняно невеликого кола відомостей та артефактів переконливо вказує на те, що лемківська традиція БОНН є органічною частиною загальноукраїнської. Як і деінде, її еволюцію слід розглядати в контекстах трьох якісно різних етапів [25, с. 573–574].

Зародження ЕМТ БОНН лемків було відносно пізнім. В українських музеях збереглося небагато зовсім простеньких та доволі вишуканих (таких, що засвідчують існування тривалих мистецьких практик) бісерних оздоб, датованих кінцем ХІХ – першою половиною ХХ ст. Серед них не знаходимо творів з наддрібного венеційського бісеру (№ 15), характерного для творчості українських майстрів 1830–1840-х років. Беручи до уваги ту обставину, що зношені старі прикраси не викидали, а спорювали задля повторного використання бісеру, доходимо висновку, що лемки ознайомилися з мистецтвом бісерних виробів у середині ХІХ ст. В іншому разі мало б зберегтися хоча б кілька лемківських творів, виконаних з венеційського бісеру, уживаного в першій половині ХІХ ст.

Отож вважаємо, що ЕМТ БОНН зародилася на Лемківщині у середині ХІХ ст., дещо пізніше, аніж на Буковині, Західному Поділлі й Покутті, де творчі практики з бісером активно побутували вже в першій половині ХІХ ст. [19, с. 1081; 22, с. 841–842; 24, с. 189; 25, с. 570–571]. Трохи швидше, аніж на Лемківщині, правдоподібно у 1840-х роках, творчі практики з бісером почалися й на теренах Галицької Гуцульщини [26, с. 1050, 1067].

На першому етапі ЕМТ БОНН лемків (середина – кінець ХІХ ст.) поширення набули мониста з шести-дев'яти разків скляних кораликів. Особливо модними у лемків, як і в інших етнічних груп українців, стали разки перлово-білих або сріблястих намистин, розміром як дрібний горох, що їх носили в будень і свята («пацьорки», «пацьорки», «пацірки», «пацерики») [13, с. 338].

Тоді ж, у середині ХІХ ст., у мешканців східних теренів Лемківщини з'явилися й перші орнаментальні прикраси. Найдавніші

з них виконували технікою нанизування. Це були неширокі стрічкові гердани, які нанизували на 4–10 нитках «сіточкою» зі стороною ромба три намистини з дрібного (№ 12–11) різнобарвного бісеру, використовуючи волосінь або шовкові нитки [15, с. 285].

Упродовж другої половини ХІХ ст. на Східній Лемківщині з'явилися також однодільні силянки у вигляді нешироких (до 5 см) круглих комірців [18, с. 456; 3, іл. 796]. Таких прикрас майже не збереглося. Можливо тому, що незабаром модними стали дещо ширші (до 10 см) дводільні силянки – бісерні оздоби у вигляді ажурного комірця, композиція яких мала два орнаментальні яруси (іл. 1).

Наприкінці ХІХ ст. лемківську ношу прикрасили великі круглі коміри з багатоярусною орнаментикою, відомі в краї під назвами «криза», «крайка», «кривулька». Серед етнографічних замальовок Олени Кульчицької є зображення широкої силянки, яку за розмірами та особливостями викінчення нижнього ярусу уже можна назвати кризою (іл. 2).

Судячи з відомих нам пам'яток та світлин першої половини ХХ ст., лемківська криза була поширена лише в ареалі Сяноцького і Ліського повітів та найближчих околиць [8]. Її робили у вигляді широкого ажурного коміра, який, спадаючи від шиї, накривав суцільним плетивом груди, плечі і спину. Більшість лемківських криз складалася з нашійного стрічкового гердана та широкої силянки, які нанизували по-різному й окремо, а згодом шивали докупи. Іноді криза могла не мати стрічкової частини й була суцільно-плетеною. Здебільшого великий бісерний комір заціпали на спині на маленькі гудзики або гаплички, розташовані по всій ширині виробу. Ширина лемківської кризи сягала 12–15 см. На плетиві прикраси розміщували щонайменше три орнаментальні смуги [18, с. 457]. Нижній край кризи оздоблювали різнобарвними петельками й торочками, для виконання яких уживали намистинки, розміром із горошину [3, с. 91].

Проектування та виконання складної прикраси потребувало неабиякої вправності й досконалого володіння засобами та прийомами художньої виразності. Композицію кризи будували, уміло застосовуючи контрасти: щільного та розрідженого плетива; вузьких та широких орнаментальних смуг; темних і світлих, теплих і холодних кольорів; непрозорих і прозорих, дрібних і великих кораликів [17, с. 54–55]. Зокрема, із дрібнішого бісеру (№ 12–11), застосовуючи техніку нанизування «у хрестик» або «сіточкою» зі стороною ґратки три намистини, виконували нашійну частину прикраси (стрічку). Іноді нашійну частину прикраси могли створювати й у техніці ткання. З дещо більшого бісеру (№ 11–10), нанизуючи «сіточкою» з ґратками на три, чотири, п'ять намистин (розріджуючи плетиво до низу прикраси), виконували нагрудну частину кризи (заокруглений комірець). Для викінчення нижніх рядів оздобу використовували коралики дрібних і великих розмірів (№ 11–4) [17, с. 55, іл. 43, 69].

Композиція прикраси поєднувала у собі сакральні для українців мотиви-знаки, пов'язані із життєдайною й обереговою семантикою. Найчастіше це були символи сонця, землі й води: ромби, шестикутники, скісні хрестики, квадратики, трикутнички, що укладалися в орнаментальні яруси, розділені зигзагами. Автентична ознака лемківської прикраси – її яскрава, насичена відкритими барвами палітра, домінантою якої був червоний колір, що його використовували у виконанні тла, а іноді й елементів складних мотивів [2 с. 84] (іл. 3).

Припускаємо, що на теренах Лемківщини, окрім стрічкового ґердана, однодільної і дводільної силянок та кризи, відомі були також інші типи накладних прикрас з бісеру, як-от: стрічковий ґердан з підвісками, розетковий ґердан, котильон, краватка. Але писемні, речові або ілюстративні джерела, які б підтверджували таку гіпотезу, нам не траплялися. Це вказує якщо не на повну відсутність таких прикрас, то у всякому разі на їх незначну поширеність у народній носії лемків.

З літературних згадок відомо, що лемкині залюбки використовували пацьорки у декорванні різних частин збірного головного убору нареченої, що складався з обруча, засівки, віночка, парти, треси, шнурика, ленти-машлі тощо. Кожну з таких частин прикрашали вишивкою бісером, нитками, лелітками [5, с. 264–265]. Найошатнішою була «парта» – обтягнений тканиною (найчастіше чорним оксамитом) обруч-вінець, основу і денце якого оздоблювали намистинами і до якого чіпляли довгі кольорові стрічки [13, с. 336].

Наприкінці ХІХ ст. розпочався *другий етап ЕМТ БОНН лемків*. На цьому етапі продовжували побутувати уже відомі типи накладних прикрас, щонайбільше стрічкові ґердани та кризи [14, с. 97, 99]. Лемківські стрічкові ґердани мали багато спільних рис з однотипними бойківськими виробами. Особливо виразно бойківсько-лемківські взаємовпливи проявлялися на лемківських виробих Перечинського та Великоберезнянського районів Закарпатської області, де нашійні стрічкові ґердани так само, як і на сусідній Бойківщині, називали «монистами» й «драбинками» та носили застібнутими на гудзичок [7; 6] (іл. 4).

Спільні риси бойківських і лемківських бісерних стрічок можна простежити також і в їхній орнаментиці, найпоширенішим мотивом якої був звичайний (без променів чи різок) ромб [15, с. 285] (іл. 5).

У ХХ ст. на бісерних прикрасах українців з'явилася фітоморфна орнаменти́ка. Її поява спричинена впровадженням у творчість народних майстрів техніки бісерного ткання. Нові композиції почали виконувати з мотивів, що мали стилізовані обриси квітів-розет та галузок. Але лемки застосовували техніку ткання дуже рідко. Новомодні композиції з фітоморфними мотивами вони часто виконували в техніці нанизування (іл. 6).

Найрозкішнішими лемківськими оздобами залишалися кризи. Деякі майстрині почали виплітали їх дуже широкими (до 20 см).

Композиції таких прикрас мали від трьох до п'яти орнаментальних смуг, розділених різноколірними зигзагами. Прикметним засобом художньої виразності лемківської кризи залишалася її яскрава поліхромія, яка органічно поєднувалася в одне ціле завдяки домінуванню універсальних (таких, що паруються в колориті з будь-якими іншими барвами) білого та червоного кольорів [9; 10; 16; 11] (іл. 7).

Від початку ХХ ст., головню з 1920-х років, українські майстри бісерних виробів почали широко практикувати техніку вишивання. Модними компонентами народної ноші стали вишиті бісером жіночі безрукавки та фартушки. Першим у моду увійшов короткий (до талії) горсет з фалдами («горсет з лапцями», «лейбик», «лайбик», «кабатик»), який шили з темно-вишневого, коричневого або чорного оксамиту. Такі горсети мали специфічний крій з глибокими вирізами на грудях і спинці. Аналогічні за матеріалом та кроєм безрукавки носили й польки [28, с. 20, 41, 89], від яких, найімовірніше, українки й запозичили новий компонент святкової ноші. Власне за деталями крою лемківські горсети можна легко відрізнити від аналогічних виробів інших етнічних груп українців (іл. 8). До слова, у першій половині ХХ ст. буковинки не мали такого компонента одягу, і це непрямом вказує на західне походження новомодного запозичення.

Вишивку розмішували на передніх пілках, спинці та округлих або трикутних фалдах горсета. Основними мотивами декору були букети, вазони, завітчані галузки, квітки. Зокрема, букетами й вазами прикрашали передні пілки та спинку горсета, а маленькими галузками – його фалди [18, с. 463] (іл. 9).

Наприкінці 1930-х років народний одяг лемкинь, як і більшості етнічних груп українців, доповнився пошитою з оксамиту або плюшу відносно довгою безрукавкою – камізелькою, що мала ледь приталений крій і довжиною сягала середини стегон [18, с. 464]. Камізельку (або горсет) іноді носили у комплекті з оксамитовим фартуш-

ком. Нові компоненти святкового жіночого одягу мали багато вишитий нитками або бісером декор. На великому орнаментальному полі подовженої безрукавки та довгого (до колін) фартушка створювали композиції зі складними багатоелементними фітоморфними мотивами, найчастіше у вигляді широких квіткових гірлянд. Аналогічні, пошиті з оксамиту та вишиті бісерними матеріалами, компоненти на початку ХХ ст. з'явилися також у народній святковій ноші етнічних зон Східної Галичини [18, с. 463–464; 23, с. 1169–1171; 24, с. 196].

У 1940-х роках в одязі лемкинь траплялися також вишиті бісерними матеріалами компоненти одягу, яких не мали буковинки, подолянки, покутянки й гуцулки. Це й не дивно – лемки були значно урбанізованіші – у 1940-х роках серед їхнього одягу були сукенки, панчохи, туфлі [1, с. 24]. Зокрема, в експозиції МК «Лемківське село» є вишита бісером оксамитова сукенка [1, с. 43].

Загалом, судячи з технологічних (широке впровадження техніки вишивання бісером), типологічних (поява вишитого бісерними матеріалами нагрудного та поясного одягу) та художньо-стилістичних (поширення у вишивці фітоморфної орнаментики) характеристик, у першій половині ХХ ст. ЕМТ БОНН лемків продовжувала розвивалася у загальноукраїнському контексті. Водночас існували й свої зональні особливості. Приміром, доволі скромна була типологія лемківських накладних прикрас. Зокрема, переконливо можемо говорити про побутування лише чотирьох типів, тоді як, для прикладу, на Буковині у цей само час побутувало не менше 12 типів накладних прикрас [20, с. 996]. Порівняно повільно розвивалася й художня стилістика накладних прикрас, у якій все ще панувала геометрична орнаментика.

Із 1944 року почалася депортація лемків з їхніх історичних земель. Більшість осередків народного мистецтва припинили своє існування. Занепаду мистецьких практик з бісером сприяла також низка інших чинни-

ків, деструктивний вплив яких відчувався в повоєнній Україні майже повсюдно [25, с. 574]. Отож третій етап ЕМТ БОНН розпочався у середині ХХ ст. з фази реверберації (згасання), що було наслідком пасіонарно-креативного охолодження в системі ЕМТ [25, с. 571]. Мистецькі і звичаєво-обрядові практики, пов'язані з виконанням та використанням бісерних компонентів лемківської народної ноші, упродовж трьох десятиліть майже повністю припинилися. Вхідження ЕМТ БОНН лемків у фазу актуалізації намітилося в 1980-х роках, незадовго до здобуття Україною незалежності. Відродження мистецьких практик відбувалося на тлі зростання пасіонарності, яке, за нашими спостереженнями, викликає появу нових або актуалізацію уже наявних морфемних і жанрових мистецьких традицій [27, с. 24].

Актуалізації лемківської культури, зокрема розширенню практик виконання бісерних виробів, значною мірою сприяла консолідація лемків, які стали відроджувати популярні в першій половині ХХ ст. фольклорні фестивалі (фестини). Новітні фестивалі «Лемківська ватра» (перший – 1982 р., с. Ждиня Горлицького пов. Малопольського воев.), «Дзвони Лемківщини» (перший – 1999 р., урочище Бичова поблизу м. Монастирська Тернопільської обл.), «стежками Лемківщини» (перший – 2012 р., смт Новоайдар Луганської обл.), «Гомін Лемківщини» (перший – 2015 р., с. Зимна Вода Пустомитівського р-ну Львівської обл.) почали збирати для зустрічей та спілкувань лемків з усього світу. Учасники цих фестивалів репрезентують (одягають на себе, продають на ситуативних вернісажах) і тим самим пропагують лемківську ношу першої половини ХХ ст., а також етномистецькі новотвори. На початку ХХІ ст. почали з'являтися майстрині, які захопилися виконанням бісерних компонентів лемківської ноші, щонайбільше кризи. Створення розкішної та водночас дуже складної у виконанні лемківської прикраси стало для сучасних майстринь своєрідним экзаменом з перевірки

фаховості. Дуже цінно, що багато таких майстринь є спадковими лемкинями – походять з родин, насильно виселених у 1940-х роках на різні етнічні терени радянської України. Лемківська криза у роботах таких виконавців зберігає не лише свою автентичну виразність, а також і автентичну ауру (іл. 10).

Завдяки фестивалям, що зберігають та популяризують лемківську культуру, народна ноша лемків набула нового сенсу. Зокрема, знову запотребованими стали її компоненти, виконані із застосуванням бісеру.

Отже, етнічна мистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші лемків зародилася у середині ХІХ ст. на Східній Лемківщині. Перший етап ЕМТ БОНН лемків тривав упродовж другої половини ХІХ ст. Лемківські майстри освоїли техніки набирання в разки та нанизування. Вправно володіючи різними прийомами нанизування, лемкині виконували орнаментальні прикраси, зокрема стрічкові ґердани, однодільні й дводільні силянки та кризи. У композиціях бісерних оздоб лемків панували геометричні мотиви та яскравий колорит, у якому домінували відтінки червоної барви. Окрім як для виконання накладних прикрас, наприкінці ХІХ ст. лемкині почали використовувати бісер у вигляді вкраплень у вишивку нитками, зокрема при декоруванні дівочих головних уборів.

Від початку ХХ ст. й до середини 1940-х років, тобто до часу депортації лемків з їхніх етнічних земель та зникнення більшості автентичних осередків, тривав другий етап ЕМТ БОНН лемків. Улюбленою прикрасою ансамблю святкового лемківського одягу залишалася криза. Завдяки художньо-стилістичній досконалості ця оздоба стала визнаним маркером автентичної неповторності лемківської жіночої ноші. На жаль, декорування бісером не знайшло застосування в ансамблі чоловічого народного одягу лемків.

Упродовж першої половини ХХ ст. українські майстрині удосконалили навички роботи в техніках ткання та вишивання бісером.

Зокрема, лемкині стали широко застосовувати техніку вишивання, завдяки якій ансамбль автентичного одягу доповнився декорованими бісером оксамитовими горсетом, камізьською та фартушком. Захоплення вишивкою бісером супроводжувалося поширенням фітоморфної орнаментики.

Третій етап ЕМТ БОНН лемків, що розпочався у середині ХХ ст. й нині триває, поки ще не вирізняється технологічними, типологічними чи художньо-стилістичними нововведеннями, яких чимало, для прикладу, у сучасній творчості буковин-

ців, подолян та покутян. Але захоплення сучасних українських народних і професійних майстрів бісерних виробів культурною спадщиною лемків вселяє надію на збереження та розвиток ЕМТ БОНН етнічної групи, що втратила свою малу батьківщину, проте не втратила етнічної душі й творчого потенціалу.

Аналіз технологічних та художньо-стилістичних засад народної творчості вказує на високий рівень професіоналізму лемківських майстрів та переконливо доводить самотність автентичної художньої мови.

Список скорочень

БОНН – бісерне оздоблення народної носі;
 ЕМТ – етнічна мистецька традиція;
 ЗМНАП – Закарпатський музей народної архітектури і побуту (м. Ужгород);
 ЗОКМ – Закарпатський обласний краєзнавчий музей (м. Ужгород);
 ІН НАН України – Інститут народознавства Національної академії наук України (м. Львів);
 ІФКМ – Івано-Франківський краєзнавчий музей;
 МЕХП – Музей етнографії та художнього промислу ІН НАН України (м. Львів);

МК «Лемківське село» – музейний комплекс «Лемківське село» (м. Монастирська Чортківського р-ну Тернопільської обл.);
 МЛТ – музей «Лемківщина» (м. Тернопіль);
 МНАПЛ – Музей народної архітектури і побуту у Львові ім. Климентія Шептицького;
 НМУНДМ – Національний музей українського народного декоративного мистецтва (м. Київ);
 ТОКМ – Тернопільський обласний краєзнавчий музей.

Список використаних джерел

- Архів ІН НАН України. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 636. Арк. 1–52. Федорчук О. С. Західне Поділля (польові матеріали, зібрані в Тернопільській обл. 3–16 червня 2011 р.).
- Будзан А. Ф. Художні вироби з бісеру. *Народна творчість та етнографія*. 1976. № 1. С. 80–85.
- Врочинська Г. В. Українські народні жіночі прикраси ХІХ – початку ХХ століть. Київ : Родовід, 2007. 232 с.
- Жайворонок В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
- Захарчук-Чугай Р. Вишивка. Лемківщина : у 2 т. Львів : ІН НАН України, 2002. Т. 2 : Духовна культура. С. 256–273.
- ЗМНАП, КН 1025.
- ЗОКМ, Е 2665, Е 1348.
- Ілюстративний фонд бібліотеки ІН НАН України, № 11715, 11751.
- МЕХП, ЕП 70360, 74940.
- МНАПЛ, АП 12764.
- НМУНДМ, В 2272.

- Офіційний сайт Музейного комплексу «Лемківське село». URL : <http://kultodate.gov.ua/музейний-комплекс-лемківське-село/>.
- Стезьмашук Г., Худик Г., Дмитриків Д. Одяг. Лемківщина : у 2 т. Львів : ІН НАН України, 1999. Т. 1 : Матеріальна культура. С. 324–346.
- Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура. Краків : Українське видавництво, 1941. 169 с.
- Тканко З. Прикраси лемків. *Лемківщина* : у 2 т. Львів : ІН НАН України, 2002. Т. 2 : Духовна культура. С. 284–288.
- ТОКМ, Т 7914.
- Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру. Львів : ІН НАН України; Вид-во «Свічадо», 2007. 120 с.
- Федорчук О. Бісер у декорі традиційного одягу українців (питання типології). *Народознавчі зошити*. 2012. № 3 (105). С. 452–468.
- Федорчук О. Типологічні та художні особливості бісерного декору буковинського народно-

го одягу XIX століття. *Народознавчі зошити*. 2013. № 6. С. 1080–1086. URL : <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2013-6/18.pdf>.

20. Федорчук О. Бісерний декор народного одягу Буковини першої половини XX ст. *Народознавчі зошити*. 2014. № 5. С. 984–997. URL : <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-5/21.pdf>.

21. Федорчук О. Бісер у художній структурі ансамблю буковинського народного одягу другої половини XX – початку XXI століття. *Народознавчі зошити*. 2014. № 6. С. 1394–1404. URL : <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-6/30.pdf>.

22. Федорчук О. Бісерні компоненти західноподільського одягу XIX століття. *Народознавчі зошити*. 2015. № 4. С. 841–849. URL : <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2015-4/14.pdf>.

23. Федорчук О. Бісерний декор західноподільської ноші першої половини XX – початку XXI століття. *Наро-*

дознавчі зошити. 2016. № 5. С. 1163–1177. URL : <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2016-5/19.pdf>.

24. Федорчук О. Мистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші Покуття. *Народознавчі зошити*. 2017. № 1 (133). С. 188–202. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2017.01.188>.

25. Федорчук О. Концепція етнічної мистецької традиції бісерного оздоблення народної ноші українців (Ч. 1). *Народознавчі зошити*. 2017. № 3. С. 566–578. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2017.03.566>.

26. Федорчук О. Етномистецька традиція бісерного оздоблення народної ноші гуцулів. *Народознавчі зошити*. 2017. № 5. С. 1047–1071. DOI <https://doi.org/10.15407/nz2017.05.1047>.

27. Fedorchuk O. Ethnic artistic tradition as the object of Ukrainian ethnology. *EtnoAntropologia*. 2019. Vol. 7. № 2. P. 19–31.

28. Turska J. *Polski haft ludowy*. Warszawa : Wydawnictwo REA s. j., 1997. 336 s.

References

1. National Academy of Sciences of Ukraine's Institute of Ethnology's Archives: f. 1, inv. 2, u.i. 636, folios 1–52: FEDORCHUK, O. S. *West Podillia (Field Materials Collected in Ternopil Region on June 3–16, 2011)* [in Ukrainian].

2. BUDZAN, Antin. *Beadwork. Folk Art and Ethnography*, 1976, 1, 80–85 [in Ukrainian].

3. VROCHYNSKA, Hanna. *Ukrainian Folk Women's Jewellery of the 19th – Early 20th Centuries*. Kyiv: Genealogy, 2007 [in Ukrainian].

4. ZHAYVORONOK, Vitaliy. *Signs of Ukrainian Ethno-Culture: A Dictionary – Reference Book*. Kyiv: Trust, 2006 [in Ukrainian].

5. ZAKHARCHUK-CHUHAY, Rayisa. *Embroidery*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *Lemkivshchyna: A Historical and Ethnographical Study: in Two Volumes. Vol. 2: Spiritual Culture*. Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine's Institute of Ethnology, 2002, pp. 256–273 [in Ukrainian].

6. Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Customs in Uzhhorod. Inv. No. 1025.

7. Transcarpathian Regional Museum of Regional Studies in Uzhhorod. Ethnographic Collection no. 2665 and no. 1348.

8. Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. A Photography Collection of the Institute's Library. Nos. 11715, 11751.

9. Museum of Ethnography and Arts and Crafts of the Institute of Ethnology (National Academy of Sciences of Ukraine) (Lviv). Book entry № 70360, 74940.

10. Museum of Folk Architecture and Life (Lviv). Inv. No. ЕП 12764.

11. National Ukrainian Folk Decorative Art Museum (Kyiv). Embroidery no. 2272.

12. The Official Site of the Museum Complex *Lemko's Village*. Available from: <http://kultodate.gov.ua/музейний-комплекс-лемківське-село/> [in Ukrainian].

13. STELMASHCHUK, Halyna, H. KHUDYK, D. DMYTRYKIV. *Clothing*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *Lemkivshchyna: A Historical and Ethnographical Study: in Two Volumes. Vol. 1: Material Culture*. Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine's Institute of Ethnology, 1999, pp. 324–346 [in Ukrainian].

14. TARNOVYCH, Yulian. *Lemkivshchyna. Material Culture*. Cracow: Ukrainian Publishing House, 1941 [in Ukrainian].

15. TKANKO, Zenoviya. *Lemko's Jewellery*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *Lemkivshchyna: A Historical and Ethnographical Study: in Two Volumes. Vol. 2: Spiritual Culture*. Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine's Institute of Ethnology, 2002, pp. 284–288 [in Ukrainian].

16. Ternopil Regional Museum of Regional Studies in Ternopil. A Collection of Textiles no. 7914.

17. FEDORCHUK, Olena. *Ukrainian Folk bead Jewellery*. Lviv: NAS of Ukraine's Institute of Ethnology; Looking Glass, 2007 [in Ukrainian].

18. FEDORCHUK, Olena (.). *Beads in the Décor of Traditional Ukrainian Garments (Typology Issue)*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2012, no. 3 (105), pp. 452–468 [in Ukrainian].

19. FEDORCHUK, Olena. *Typological and Artistic Peculiarities of Beaded Décor of the XIXth-Century Bukovynian Folk Clothes*. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2013, no. 6

Іл. 10. Майстриня Леся Сидорович у кризі.
2016 р. м. Золочів Львівської обл.

Іл. 4. Гердан стрічковий «монисто».
Нитки, бісер, нанизування. 1940-ві рр.
Перечинський р-н Закарпатської обл. ЗОКМ, Е 2910

Іл. 5. Гердан стрічковий. Нитки, бісер, нанизування.
Перша половина ХХ ст.
Імовірно, Східна Лемківщина. ЗМНАП, КН 1025

Іл. 6. Гердан стрічковий «драбинка».
Нитки, бісер, нанизування. Перша половина ХХ ст.
с. Ужок Великоберезнянського р-ну
Закарпатської обл. ЗОКМ, Е 2565

Іл. 3. Криза. Кінець ХІХ ст.
Східна Лемківщина. МЕХП, ЕП 74940

Іл. 8. Горсет.
Оксамит, бісер, вишивання.
Перша половина ХХ ст.
с. Лабова Новосандецького
повіту Малопольського
воєводства. МК «Лемківське
село». Експозиція

Іл. 9. Горсет «лейбик». Спинка.
Оксамит, бісер, вишивання. Початок ХХ ст.
Лемківщина. МЛТ. Експозиція

Іл. 1. Дводільна силянка. Фрагмент.
Нитки, бісер, нанизування. Кінець ХІХ ст. Східна
Лемківщина. ІФКМ. Експозиція

(114), pp. 1080–1086 [online]. Available from: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2013-6/18.pdf> [in Ukrainian].

20. FEDORCHUK, Olena. Bukovynian Beaded Décor of Folk Clothes of the First Half of the XXth Century. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2014, no. 5 (119), pp. 984–997 [online]. Available from: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-5/21.pdf> [in Ukrainian].

21. FEDORCHUK, Olena. Beadwork in the Artistic Structure of the Bukovynian Folk Clothing Ensemble in the Latter Part of the XXth to Early XXIst Century. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2014, no. 6 (120), pp. 1394–1404 [online]. Available from: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2014-6/30.pdf> [in Ukrainian].

22. FEDORCHUK, Olena. Bead Components of the XIXth-Century West Podillian Garments. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2015, no. 4 (124), pp. 841–849 [online]. Available from: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2015-4/14.pdf> [in Ukrainian].

23. FEDORCHUK, Olena. Beaded Décor in the West Podillian Folk Costumes of the XXth to Early XXIst Century. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2016, no. 5 (131), pp. 1163–1177. Available

from: <http://nz.ethnology.lviv.ua/archiv/2016-5/19.pdf> [in Ukrainian].

24. FEDORCHUK, Olena. Artistic Tradition of Beaded Decoration of the Pokuttian Folk Costumes. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2017, no. 1 (133), pp. 188–202 [online]. Available from: doi.org/10.15407/nz2017.01.188 [in Ukrainian].

25. FEDORCHUK, Olena. Ethnic Art Tradition Concept of Beaded Decoration of the Ukrainian Folk Costumes (Pt. 1). In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2017, no. 3 (135), pp. 566–578 [online]. Available from: doi.org/10.15407/nz2017.03.56 [in Ukrainian].

26. FEDORCHUK, Olena. Ethno-Artistic Tradition of Beaded Decoration of the Hutsul Folk Costumes. In: Stepan PAVLIUK, ed.-in-chief, *The Ethnology Notebooks*, 2017, no. 5 (137), pp. 1047–1071 [online]. Available from: doi.org/10.15407/nz2017.05.1047 [in Ukrainian].

27. FEDORCHUK, Olena. Ethnic Artistic Tradition as the Object of Ukrainian Ethnology. *EtnoAntropologia*, 2019, 2, 19–31 [online]. Available from: <http://www.rivisteclubeb.it/riviste/index.php/etnoantropologia> [in English].

28. TURSKA, Jadwiga. *Jadwiga Polish Folk Embroidery*. Warsaw: Wydawnictwo REA s. j., 1997 [in Polish].